

AQLIY FAOLIYAT FE'LLARINING FE'L SEMANTIKASIDA TUTGAN O'RNI (ingliz tili materialida)

Jurakulova Gavhar Muzaffar qizi
Samarqand Davlat chet tillar instituti magistranti

Ilmiy rahbar: f.f.n., prof. Ashurov Sh.S.
Samarqand davlat chet tillar instituti

Annotasiya: Ushbu maqolada aqliy faoliyat fe'llarining fe'llar semantikasida tutgan o'rni ifodalangan bo'lib, uning tilshunoslikning turli sohalarida, xususan, leksikologiya, frazeologiya va tarjimashunoslik kabi fanlar doirasidagi ahamiyati borasida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: *aqliy faoliyat, idrok, tafakkur fe'llari, fe'l semantikasi, leksik-semantik xususiyat*

Fe'llarining leksik-semantik shakllarini tahlil qilish davomida o'rganilayotgan fe'l shakllari ma'nosida muayyan fe'l leksik semantikasining o'zaro ta'siri va progressiv shaklning kategorial ma'nosidan kelib chiqqan pragmatik komponent mavjud dyeyish mumkin. Umumiy ma'noga ega bo'lgan fe'llar misolida ingliz tili leksikasining semantik xususiyatini o'rganish zarurati mavjud. Buning uchun "aqliy faoliyat" orqali turli xil uslublar va materiallarning kontekstual tahlili asosida fe'l guruhlarining yadro va periferiyasini aniqlash zarur.

Tafakkur va ong fe'llari birinchi navbatda ma'lumotni idrok etish, tushunish va talqin qilish jarayonlarida "axborot" bilan bog'liq leksik birliklardir. Birinchi navbatda, tafakkur va ong fe'llari ma'lumotga qiziqish, uni idrok etish, talqin qilish va tushunishni o'z ichiga oladi.

Aqliy faoliyat fe'llari har qanday milliy til uchun asosiy o'rinni egallaydi, lekin ularning har birida ular semantikasi va qo'llanilishining o'ziga xosligi bilan farqlanadi. Ushbu birliklar zamonaviy ingliz tilining so'zlashuv nutqida, ilmiy uslubida, rasmiy ishda, shuningdek, badiiy adabiyot singari barcha funksional uslublarda tez-tez uchraydi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, aqliy faoliyat fe'llari ko'plab sinonimik qatorlarni birlashtirgan leksik-semantik guruhlarini tashkil etuvchi ko'p sonli birliklarni o'z ichiga oladi. Sinonimik qatordagi fe'llar semantikasi, sintagmatik aloqalari jihatidan farqlanadi, stilistik jihatdan belgilanadi, ma'noning pragmatik komponenti bilan farqlanadi.

Tadqiqotchi L.M. Vasilev fikricha, idrok fe'llari odatda, quyidagi sinflarga bo'linadi: 1) his qilish fe'llari; 2)tilak fe'llari; 3)sezgi fe'llari; 4) diqqat fe'llari; 5) hissiy holat fe'llari (kayfiyat); 6) hissiy fe'llar; 7) hissiy fe'llar; 8)fikrlash fe'llari; 9) bilim fe'llari; 10) xotira fe'llari. [1, 43] Birinchi yetti sinf keng ma'noda his-emotsiyalar sohasi bilan, oxirgi uchtasi - fikrlash sohasi bilan bog'liq. Shulardan sezish fe'llari organizmning ichki holati haqidagi biologik aniqlangan signallarning ongda aks etishini bildiradi. Semantik jihatdan ular bir qator guruhlar va kichik guruhlariga bo'linadi. Istak fe'llari, bir tomondan, sezish fe'llariga, ikkinchi tomondan, ixtiyoriy

faoliyat fe'llariga yaqin: istak – tananing ayrim ichki ehtiyojlarini ongli emotsiyasi (ba'zan to'liq tushunarsiz), ularni qondirish istagi bilan bog'liq va bunda intilish iroda harakatidir. Hohish fe'llari ham emotsiya fe'llariga yaqin bo'lib, shaxsning turli qo'shimchalarini, mayllarini bildiradi. [1, 49]

Idrok fe'llari sezish va istak fe'llaridan farqli ravishda tashqi muhit, tashqi olam xossalari va predmetlarining inson ongi orqali aks etishini bildiradi. Ulardan ba'zilari umumiy idrokka ishora qilsa, boshqalari faqat ma'lum sezgi a'zolari yordamida amalga oshiriladigan sezgilarga ishora qiladi. [10: 52] Idrok fe'llarini 5 turga bo'lish mumkin:

- 1) umumiy idrok emotsiyasiga ega fe'llar;
- 2) vizual idrok fe'llari;
- 3) eshitish fe'llari;
- 4) hid bilish fe'llar;
- 5) taktil fe'llar.

Diqqat fe'llari idrok fe'llari kabi maqsadli va maqsadsizlarga bo'linadi. Biroq, idrokning maqsadli fe'llaridan farqli o'laroq, ular mavjudlik / bo'lish va sabab/sababsizlik semalari jihatidan ham qarama-qarshi qo'yiladi va shu orqali hissiy holat va tajriba fe'llariga yaqinlashadi. [1, 69]

Emotsional holat (kayfiyat) fe'llari turli emotsional holatlarni (ma'lum emotsiyalarni boshdan kechirishdir), shuningdek, ularning tashqi ko'rinishi ham inobatga olinadi. Ular o'zlariga yaqin bo'lgan hissiy kechinma fe'llaridan, asosan, ularning semantik tuzilishi va sintaktik xususiyatlari, o'zlarining ma'lum bir hissiy holatni ko'rsatishi bilan ajralib turadi.

Emotsional kechinma fe'llari o'zining semantikasi va rasmiy xususiyatlariga ko'ra oldingi sinfga juda yaqin. Ular hissiy holat fe'llaridan faqat boshqa belgi urg'usida farqlanadi, chunki asosiy jihat hissiy holat emas, balki hissiy tajriba jarayonidir. Emotsional munosabat fe'llari tabiatan geterogendir. Ulardan ba'zilari asosan kimgadir, biror narsaga bo'lgan munosabat natijasida yuzaga kelgan emotsiya tajribasini ifodalaydi, boshqalari bunday emotsiya bilan bog'liq holatni ta'kidlaydi, yana birlari xulq-atvorda kimdir boshdan kechirgan munosabatlarni ko'rsatadi. Shuning uchun idrok fe'llarining semantik paradigmalari ma'noning individual komponentlari bilan yoki hissiy tajriba va holat fe'llari yoki nutq va xatti-harakat fe'llari yoki intellektual faoliyat fe'llari bilan kesishadi. [1, 108]

Fikrlash fe'llari shaxsning fikrlash qobiliyati bilan o'zgarmas tarzda ishlatiladi. Bu guruhdagi fe'llarni prefikslar bilan birlashtirib bo'lmaydi. Zamonaviy ingliz tilida ham keng va boy semantik sinf bu - bilish fe'llaridir. Bilish esa aqliy faoliyat bilan uzviy bog'liq. Ular shaxsning aqliy, hissiy va irodaviy faoliyati natijasini yoki bunday faoliyat jarayonida bilimlarni egallashni bildiradi. Ular har qanday ma'lumotning ong tomonidan saqlanishi yoki yo'qolishini anglatib, faqat ongda qandaydir bilim sifatida saqlangan narsalarni eslash yoki unutishni o'z ichiga oladi. [1, 165]

Umumiy ma'noning alohida bir belgisiga asoslangan daraja munosabatlari fe'llarda ham mavjud bo'lib, bunda aqliy faoliyat fe'llari salbiy yoki ijobiy bo'yoqdorlik, intensivlik va davomiylikning ortib borishiga ko'ra tartiblash mumkin. Zero mavhum ma'noga ega so'zlarning kontekstual ma'nosini aniqlash uchun graduonimik yondashuv ayniqsa tarjimada ancha zaruriy vosita sifatida xizmat qiladi. Tafakkur fe'llari ong faoliyati jarayonini anglatuvchi birlik yoki birikma sifatida ma'nodosh birliklar orasidagi ijobiy seamaning ortib borishiga xizmat qiladi. Masalan:

<i>Accept</i>	<i>admit</i>	<i>acknowledge</i>
<i>Qabul qilmoq</i>	<i>tan olmoq</i>	<i>e'tirof etmoq</i>
<i>Sezmoq</i>	<i>tusmollamoq</i>	<i>tahmin qilmoq</i>
<i>To sense</i>	<i>to foresee</i>	<i>to predict</i>
<i>O'ylamoq</i>	<i>mushohada qilmoq</i>	<i>tafakkur qilmoq</i>
<i>To think</i>	<i>to ponder</i>	<i>to consider</i>

Bu birikmalar ijobiy bo'yoqdorlikning ortib borishiga ko'ra tartiblangan, ya'ni shu tafakkur faoliyati davomida kishining o'z aqliy holatidan mamnunlik darajasi ortib borishi kuzatilgan.

Ong faoliyatini anlatish faqat fe'llar bilan cheklanmasdan, birikmalar, turli idiomalar orqali ham ifodalanishi mumkin. Bunday lingvomadaniy o'ziga xosliklarni neytral shaklda, birgina tafakkur fe'li yordamida izohlash mumkin:

<i>be under a delusion</i>	<i>chuchvarani xom sanamoq/ yanglish tushunmoq</i>
<i>to lose attention</i>	<i>ko'zdan qochirmoq /bee'tibor qoldirmoq</i>
<i>to sink into a reverie</i>	<i>bosh qotirmoq /mushohadalamoq</i>
<i>to castle in the air</i>	<i>yulduz sanamoq /hayol surmoq</i>
<i>size up</i>	<i>xomcho't qilmoq/ hisoblamoq</i>
<i>get the picture</i>	<i>aqli ravshanlashmoq/Tushunmoq</i>

Xulosa tariqasida shuni ta'kidlash joizki, ingliz tilida fe'llarning leksik-semantik turlari borasida olib borilgan izlanishlar ma'lum darajada tadqiqotchilar e'tiboridan chet qolayotgani bois ularni chuqur tadqiq etish lozim. Binobarin, yuqorida ko'rib o'tilganidek, aynan tafakkur fe'llari va ularning o'ziga xos semantik aspektlari tilshunoslikning turli sohalarida o'ziga xos tarzda ahamiyat kasb etadi. Xususan, leksikologiya, semasiologiya, frazeologiya, qolaversa, tillarni o'qitish metodikasida ham o'z tadqiqini kutib turgan masalalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Василев Л.М. Семантика русского глагола. –Москва: Высшая школа, 1981. -184 с.
2. Abidova, Zilola Khabibullayevna. "Translation Problems of Verbs of Thought in Different System Languages." *Journal of Intellectual Property and Human Rights* 2.2 (2023): 1-5.
3. Ашуров Ш.С. Фейлларда симметрия ходисаси ва унинг грамматик моҳияти (Инглиз тили мисолида) // *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. – 2022. – Т. 2. – №. Special Issue 24. – С. 16–21.
4. Юсупова М., Сувонова Н.Н. К проблеме содержания термина «сценарий/скрипт» в когнитивной лингвистике. // *Научные школы. Молодёжь в науке и культуре XXI века*. – 2018. – С. 74-77.
5. HOLMURADOVA, L. E. (2018). Lingvoculturology as an important part of a new philological subject. *Иностранные языки в Узбекистане*, (3), 33-38.

